

A közvetítés kulisszái

Megjegyzések fordításról és kultúrpolitikáról

Absztrakt. Az 1924-től (kis megszakítással) haláláig Párizsban élő Gara László (1904–1966) a magyar irodalom számos alkotását fordította franciára, és sok mű fordítására nyert meg neves francia írókat, költőket. A tanulmány Gara pályájának a két világháború közé eső időszakát vizsgálja, és arra igyekszik rámutatni, hogy milyen fordítói döntések és politikai, kultúrpolitikai események befolyásolhatták Molnár Ferenc, Babits Mihály és Móricz Zsigmond francia fogadtatásának alakulását.

Gyergyai Albert azt írja Gara Lászlóról nagyon szép, búcsúzó írásában, hogy „otthona most [azaz a második világháború után] lett csak igazán a magyar–francia irodalmi kapcsolatok központja”.¹ S valóban, Gara életének az a két évtizede, melyre Gyergyai is utal, mintha kiemelkedne a pályájából. Arról sokkal többet tudhatunk, már csak azért is, mert a személyes emlékezés távlata is azt a teret nyitja meg még ma is sokak számára, akik kortársai vagy pályatársai lehettek.

Pedig az első két évtized, melyet Párizsban, illetve Franciaországban töltött, legalább olyan fontos a későbbi munkássága szempontjából, mint a magyar irodalom nézőpontjából. Termékenységét tekintve, vagyis ha a Gara fordításában, közreműködésével megjelent munkák számát nézzük, akkor sem jelentéktelenebb ez az időszak, és a magyar irodalomnak tett „szolgálat” szempontjából sem lehet semmiképpen alábecsülni. Bár úgy tűnhet, hogy a későbbi főmű vagy főművek (az 1950-es, 1960-as években készített fordításai, Vörösmarty *A vén cigányának* tizenöt fordítása és az *Anthologie de la poésie hongroise*)² szemszögéből ezen időszaknak kevés szerepe van, azt aligha lehet kétségbe vonni, hogy a magyar irodalom közvetítésének lehetőségeit a francia irodalomban a két világháború közötti időben szerzett tapasztalatai alapozzák meg.

Az 1920-as, 1930-as évek magyar–francia kulturális kapcsolatainak az alakulása és a megítélése is elválaszthatatlan egyfelől az első világháborút lezáró békék hatásának kérdésétől, másfelől – az 1930-as évektől – a három nagyhatalom (Franciaország, Németország, Olaszország) európai politikájától. Igaza van annak, aki azt állítja, hogy

1 GYERGYAI Albert, *Gara László*, [1966] = *A Nyugat árnyékában*, Budapest, Szépirodalmi, 1968, 345.

2 *Quinze poètes français présentent Le vieux tzigane du poète hongrois Mihály Vörösmarty*, textes recueillis et commentés par Ladislas GARA avec la collaboration de Gyula SIPOS, Paris, Le Pont traversé, 1962; *Anthologie de la poésie hongroise du XIIe siècle à nos jours*, Paris, Éditions du Seuil, 1962. Gara műveinek bibliográfiáját lásd *Hadúr megfizet érte, reméljük. Illyés Gyula és Gara László levelezése*, s. a. r. KULIN Borbála, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2007, 24–26.

„a két ország viszonyán végigtekintve sajátos kettősség figyelhető meg a két világháború közötti időszakban: míg a hivatalos politikák egymással ellentétes célokat tűztek ki maguk elé, és a trianoni trauma mélyen elválasztotta a magyar közvéleményt Franciaországtól, a hazai kulturális életben változatlanul meghatározó volt a francia hatás, aminek a harmincas évektől akár németellenes éle is lehetett. Ezt az ellentmondást csak az újabb világháború szüntette meg.”³

Ugyanakkor az sem vonható kétségbe, hogy a kulturális események (előadások, könyvmegjelenés, újságcikkek, kitüntetések adományozása stb.) létrejöttében a politikai irányítottság, támogatottság döntő szerepet játszott: a kultúra és az oktatás francia részről a politikai propaganda fontos területét képezték. Hadd jegyezzük meg, hogy ez a politikai irányítottság a francia oldalról sem követelte meg, hogy a támogatott események (a mű, az előadás, a könyv stb.) a hivatalos politika véleményét szócsóként, az ideologikus tartalom *közvetlen* megfogalmazásával fejezze ki.

A magyar irodalom két világháború közötti franciaországi eseményeit, lehetőségeit és fogadtatását sem ítéljük meg helyesen, ha pusztán az irodalom, a kulturális esemény vagy történés síkján értelmezzük. Hadd villantsak fel három, Gara László pályáját érintő példát ennek alátámasztására vagy bemutatására.

Ahogy az 1954-es labdarúgó világbajnokságnak és az 1956-os forradalomnak, úgy az első világháborúnak is volt kedvező hatása az irodalmunkra. Gara írja a Nyugat 1930-ban megjelent tizedik számában, hogy

„a háború óta a francia olvasó több érdeklődést és különösen több megértést tanusít az idegen nemzetek sajátosságai iránt. Az »irodalmi köldöknézés« korszaka a végét járja és lehetséges, hogy egy nap Páris kapui mégis csak megnyílnak az idegen kultúrák előtt. Az idegen irodalmak diplomatái igyekeznek tőlük telhetően kihasználni a kedvező »konjunkturát«; így a csehek Grasset-vel szerződést kötöttek egy cseh regénysorozat megindítása ügyében, mely – politikai pártokra való tekintet nélkül – precíz és összefoglaló képet akar adni a mai cseh irodalomról. A sorozat első három kötete már meg is jelent. Az északiak és az olaszok szintén erősen mozgolódnak. A német írókat a német kiadók és a követség válllatve támogatják. Csak magyar részről nem találkozunk szervezett propagandával.”

Gara huszonhat éves, amikor a *Magyar irodalom Franciaországban* címmel összefoglalja és jellemzi a magyar irodalom franciaországi helyzetét.

„Sokan szívesen hiszik el nálunk – folytatja –, hogy a francia irodalmi kávéházak törzsvendégeinek nincs más dolguk, mint a magyar lélek félig európai, félig ázsiai titkait fürkészni, a magyar kultúra tragikus alternatíváit tanulmányozni. Ez ellen a rokonszenves és megható elképzelés ellen semmi kifogásunk sincs azon az egyen kívül, hogy egy betű sem igaz belőle.”

Nem több tehát, mint illúzió a magyar irodalom „sikere”. „Ami a magyar drámaírók párisi »diadalait« illeti, ezek a magyar napisajtó ártatlan magánügyei. Molnár *Lilioma* kétségkívül jó benyomást tett a kritikusokra, de a darabot mindössze

3 ABLONCZY Balázs, *Távol Párizstól. A magyar-francia kapcsolatok 1920 és 1944 közötti történetéhez = Magyarország helye a 20. századi Európában*, szerk. PRITZ Pál, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2002, 78.

vagy harmincszor adták. A többi – néma csend.” Hangsúlyozza, hogy a magyar könyvek megjelentetése a fordítón múlik, akinek először saját rizikójára le kell fordítania a művet, hogy utána kiadót találhasson neki. Sem a külföldi versek, sem a novellák nem számíthatnak a francia olvasó érdeklődésére, legfeljebb

„a Nyugat »nagy generációjának« és a fiataloknak a regényei között kell tehát keresnünk olyanokat, amelyeknek mondanivalója elég súlyos és magyarságuk elég emberi, hogy a francia olvasó felfigyeljen szavukra. Az olyan írásokra gondolunk elsősorban, mint a »Légy jó mindhalálig«, a »Gólyakalifa«, »Édes Anna«, »Kakuk Marci«, »Kivilágos kivirradtig«, »A Pál-utcai fiúk« – hogy csak találomra említsünk meg egyet-kettőt, vagy a fiatal generáció néhány érdekes, nyugtalan regényére.”

De – összegzi – „a franciák nemcsak, hogy nem várnak bennünket tárt karokkal, de még csak nem is kíváncsiak ránk”.⁴

Reális, illúzióktól mentes kép, amit rajzol, nem különbözik attól, melyet a két világháború közötti francia–magyar kulturális kapcsolatokat vizsgáló történész (irodalomtörténész) lát, aki előtt a magánlevelezések és az állami iratok bizalmas közlésekből épült falait is lebontotta az idő. A Gara által vázolt kép egyfelől arra figyelmeztet minket is, hogy a fordításban való megjelenés elengedhetetlen, ámde önmagában kevés ahhoz, hogy a külföldi ismertség vagy olvasottság értékével jogosan növekedjék a magyar irodalom önérzete. Másfelől azt is sugallja, hogy a külföldi recepció (sajtócikkek, színi előadások – és hadd tegyük hozzá – állami elismerések) pusztá ténye nem jelent egyet a minőségi recepcióval, vagyis azzal, hogy a magyar irodalom a világirodalmi kanonizáció útjára léphetne Franciaországban. E sikertelenségnek az oka többtényezős, többszörösen összetett, és – ahogy Gara írása is utal rá – nem feltétlenül függ a franciára fordított mű értékétől, de nagyon szoros relációban van a fordítás, a fordítók tevékenységével.

Az idézett szerzők közül Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső fontos szerepet játszik Gara pályájának első szakaszán, de fordítva is igaz, vagyis Gara fontos szerepet játszik e szerzők francia fogadtatásában a második világháború előtt. Francia recepciójuk egy-egy jelenetét felvillantva rálátást nyerhetünk azokra a tényezőkre, melyek Garát a *Magyar irodalom Franciaországban* megírásakor befolyásolhatták.⁵

4 GARA László (1931), *Magyar irodalom Franciaországban*, Nyugat, 1930/10, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00490/15207.htm> (2013. május 6.).

5 Meg kell elégedjünk itt avval, hogy Gara László és Kosztolányi Dezső kapcsolatára csak egy lábjegyzet erejéig utalunk annak ellenére, hogy a két szerző pályája a két világháború közötti magyar–francia kulturális kapcsolatok egyik legizgalmasabb pontján találkozik. Gara fordította ugyanis franciára Kosztolányi írását, melyben Antoine Meillet könyvét, a nyelvek sorsáról felvázolt elképzelését bírálja (magyarul lásd: *A magyar nyelv helye a földgolyón. Nyílt levél Antoine Meillet úrhoz, a Collège de France tanárjához*, Nyugat, 1930/14; franciául: *Défense d'une langue nationale. Lettre ouverte à M. Antoine Meillet, professeur au Collège de France*, trad. par Ladislav GARA, *la Revue mondiale*, 15 janvier 1931, 121–135). Érdekes volna tudni, hogyan dolgozott együtt Kosztolányi és Gara a fordításon, és hogy fogadta a francia szerző a bírálatot. Egészen biztosan nem került el a figyelmét, hiszen az 1920-as évektől Meillet aktívan támogatta tanítványa, Aurélien Sauvageot magyarországi karrierjét (aki 1923 és 1931 között tanított az Eötvös

Molnár Ferenc a *Széntolvajok*, Babits a *Mythologia*, Móricz a *Hét krajcár*, Kosztolányi a *Mese a tengerről és a szegény emberről* című novellával szerepel az *Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui* című gyűjteményben, melyet Gara László Marcel Largeaud-val együtt (Mikes Lajos és Gyergyai Albert segítségével) válogatott és fordított. 1927-ben, amikor a Rieder kiadó „Les Prosateurs étrangers modernes” sorozatában a novellaválogatás megjelenik, Gara még csak huszonhárom éves. S hiába szabadkozik az előszóban a két fordító, hogy az összeállításból sok név kimaradt, akik a magyar közönségnek fontosak, a válogatásért (amelyben Mikes Lajos és Gyergyai Albert volt segítségükre) magyar nézőpontból csak dicséret illetheti őket. A kiadó a kötetet – saját kiadványai között – rendszeresen hirdette az Europe című, tekintélyes irodalmi folyóiratban, ahol Móricz elbeszélése 1926-ban meg is jelent. Más lapokban – köztük a l'Humanité-ban is – Biró Lajos *András csendőr lett* című írásával próbáltak kedvet csinálni a gyűjteményhez, de az minden ellenére szinte teljesen visszhangtalan maradt.

Időben az antológia megjelenésével egybeesik, hogy Molnár Ferencet francia becsületrenddel tüntetik ki. Robert de Flers, a francia Színpadi Szerzők Egyesületének tiszteletbeli elnöke, a Le Figaro irodalmi szerkesztője, a francia Akadémia tagja javasolja kitéüntetését, amire abból az alkalomból terjeszti fel, hogy Molnár – nem a Gara-cikkben említett mű, a *Liliom*, hanem – *A hattýú* című darabjának próbájára Párizsba utazott.⁶ 1927. január 11-én írja de Flers a francia színpadi szerzők nevében fogalmazott levelet a francia külügyminisztériumnak egy előzetes szóbeli egyeztetést követően, amikor a – de Flers szavaival élve – „nagy magyar dramaturg” már megérkezett a városba. Azzal indokolja kérését, hogy „személyesen megtapasztalhatta, hogy Molnár Ferenc egész élete és pályája során a francia nyelv és irodalom eltökélt és kitaró propagandistája volt egy olyan országban, ahol a szívéllyesség leple alatt csak nagyon kevés igazi barátot találni”. A felterjesztéshez csatolja azoknak a műveknek a hosszú, másfél oldalt kitevő, de mégis csak válogatott listáját, melyet Molnár franciából magyarra fordított, és röviden megjegyzi, hogy *egyébiránt* a magyar író eredeti munkái is jelentősek, és színdarabjait a „világ min-

Collegiumban), és a húszas évek végén többször közbenjárt a francia külügyminisztériumban azért, hogy tanítványát kinevezzék az éppen alakuló félben lévő párizsi magyar tanszék élére. Sajnos azonban eddig sem a Kosztolányi-, sem a Gara-hagyatékából nem került elő olyan dokumentum, kézirat, mely a fordítás munkájának, a cikk megjelenésének vagy hatásának kulisszatitkait felfedné. Érdekes azonban, hogy a magyar külügyminisztérium sajtóosztálya 1931. január 31-én egy köszönőlevél kíséretében küldi el Kosztolányinak a franciául megjelent írás másolatát, s ez azt az érzést kelti, mintha – kézben tartva az ügy lefolyását – ők értesítenék a szerzőt az írás megjelenéséről: „Igen tisztelt Uram! A Nyugatban megjelent kitűnő nyílt levelét, melyben oly avatott tollal verte vissza Antoine Meillet francia professzornak a magyar nyelvet és kulturát lebecsmérlő támadását, a Revue Mondiale c. előkelő párizsi folyóirat vezető helyen leköszölte. Örömmel nyújtom át az említett folyóirat egy példányát s mondok köszönetet ezuton a magyar ügynek tett hazafias szolgálatáért. Őszinte nagybecsüléssel maradok igaz hive: Csáky [?]”. (A levél a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található, jelzete: Ms 4624/234–235.)

6 *A hattýút* egyébként Adorján Andor fordította franciára. Ő volt *A Pál utcai fiúk* fordításakor, 1937-ben, Gara fordítótársa.

den országában” játsszák.⁷ A magyar kormány és a francia külügyminisztérium állásfoglalása az ügyben sürgősséggel megszületik, mindkét fél jóváhagyja a kitüntetés, amiről Molnár Ferencet még párizsi tartózkodásának ideje alatt értesítik: a francia külügy január 15-én feladott távirata már múlt időben számol be erről a budapesti francia legátusnak.⁸

A kitüntetés története tehát nem Molnár műveinek francia recepciótörténetébe illeszkedik. Sőt, azt, hogy mennyire nem az olvasók vagy a közönség körében való *ismertség* határozza meg a látványos kitüntetés, a minisztériumi irat kis margináliája és a budapesti követség visszajezése világítja meg. A kitüntetési iratok között a Francia Külügyminisztérium Levéltárában⁹ található egy cédula, melyen az üggyel kapcsolatos teendőket, információkat jegyezte fel ceruzával a minisztériumi hivatalnok. A papír alján egy rövid összegzés olvasható: „tehetséges színpadi szerző, nem tett semmit sem Franciaországért, sem ellene”.¹⁰ A budapesti követség ügyvivője, Henry Gueyraud arról számol be 1927. január 20-án, hogy Molnár Ferenc és az ugyanekkor kitüntetett Heltai Jenő becsületrendjének hírért a magyar sajtó nem részesítette egyhangúan meleg fogadtatásban: ahogy mondja, „csupán a demokratikus és a zsidó befolyás alatt álló lapok fejezték ki örömlük, és üdvözölték méltó módon a francia kormány gesztusát. Ezzel szemben a félhivatalos sajtó kommentár nélkül hozta le a hírt, a jobboldali lapok nem is közölték, mások pedig nem leplezett keserőséggel tállalták. Ez azzal magyarázható – teszi hozzá az ügyvivő –, hogy mindkét író zsidó származású, másfelől pedig műveikben nincs semmi sajátosan magyar. Minthogy nem éreznek semmiféle büszkeséget Heltai és Molnár külföldi hírneve okán, az egyszerű magyarok aligha tudták értékelni azt az elismerést, melyet munkásságuk Franciaországtól kapott.”¹¹

E történésekkel egyidőben Gara már valószínűleg hozzáfogott *Az Isten háta mögött* fordításához, ugyanis 1927. június 1-jén közli a Nyugat M. Pogány Béla *Móricz Zsigmond, a regényíró* című írását. A tanulmány megírásának apropóját az alcím fedi föl: *Bevezető tanulmány »Az Isten háta mögött«*

7 Robert DE FLERS (1927) *levele a Francia Köztársaság Elnökének*, 1927. január 11., Dossier „Légion d’honneur Molnar, Heltai”, Archives diplomatiques, Ministère des Affaires étrangères, Paris (Courneuve), Protocole Série D, Décorations no 26, Légion d’honneur, étrangers à l’étranger, carton 77, Nommés M–O, 1927.

8 *A Külügyminiszter távirata a Budapesti Francia Követségnek*, 1927. január 15., Dossier „Légion d’honneur Molnar, Heltai”, Archives diplomatiques, Ministère des Affaires étrangères, Paris (Courneuve), Protocole Série D, Décorations no 26, Légion d’honneur, étrangers à l’étranger, carton 77, Nommés M–O, 1927.

9 A Francia Külügyminisztérium Levéltárában (Archives diplomatiques, Paris [Courneuve]) végzett kutatást a Balassi Intézet Klebelsberg Kunó-ösztöndíja tette lehetővé. Ezúton is köszönöm a támogatást.

10 *A Francia Külügyminisztérium Protokoll Osztályának feljegyzése*, [1927.] január 13., Dossier „Légion d’honneur Molnar, Heltai”, Archives diplomatiques, Ministère des Affaires étrangères, Paris (Courneuve), Protocole Série D, Décorations no 26, Légion d’honneur, étrangers à l’étranger, carton 77, Nommés M–O, 1927.

11 *Henry Gueyraud, magyarországi ügyvivő levele Aristide Briand külügyminiszternek*, Budapest, 1927. január 20., Archives diplomatiques, Ministère des Affaires étrangères, Paris (Courneuve), Correspondance politique et commerciale, Série Z, 892-7, Europe 1918-1929, Hongrie 1–2, février 1922–août 1929, fol. 171.

Rieder-nél rövidesen megjelenő francia fordításához, melyet, mint a lap jelzi, Gara és Largeaud együtt készít.¹² A cikk szerencsére¹³ nem kerül bele a *Derrière le dos de Dieu* címmel megjelenő francia kiadásba, mely a Riedernél ugyanabban a sorozatban kap helyet, mint az *Anthologie des conteurs*, egy évvel később (1931-ben) pedig Karinthy *Capilláriája*. A francia Móricz-fogadtatás teljes feltárására e keretek között nem vállalkozhattunk, de néhány írás azt sejteti, hogy a mű francia megjelenését mégsem a szerencse csillaga kísérte. Kevéssel a megjelenés előtt, 1930. január 22-én a L'Européen tett közzé egy rövid (egyhuszad oldalnyi) kis cikket, mely Ignotus Nyugatban közzétett írását idézve Móricznak szögezi a kérdést: mi indokolja, hogy a népe sorsát ennyire szíven viselő író műveiben az elmúlt tíz év eseményei, melynek következtében az ország történetét újra kellett gondolni, egyáltalán nem találnak visszhangra.¹⁴ Furcsa módon, mintha erre a cikkre válaszolna Pierre Audiat recenziója a lap egy fél évvel későbbi (1930. június 25-i) számában. Audiat nagyon lelkesen fogadja a Móricz-regényt, és a franciák tájékozatlanságát a magyar irodalom és az idegen irodalmak irányába a francia irodalom bőségével magyarázza. A „minden romantikát nélkülöző, aprólékos realizmussal” megírt regény pesszimizmusát szerinte az „a fájdalmas helyzet” indokolja, amelyben Magyarország a mindennapjait éli, de másfelől a „mire való az emberiség?” kérdése okozta „tragikus szorongás” megnyilvánulását is felfedezi benne.¹⁵ A gondolatmenet történeti szempontból némiképp megbicsaklik, hiszen Móricz regénye még egy másik történeti helyzetben született (először 1911-ben jelent meg), de Audiat írása ennek ellenére is a mű egyik legalaposabb ismertetését adja a francia irodalmi szintéren.

98

A francia cím (*Derrière le dos de Dieu*) minden recenzens figyelmét felkelti. A címválasztás kérdésére egyébként a fordítók is kitérnek a fordítás elé írt előszóban. Az a szólás ugyanis, amely a magyar nyelvű olvasó számára nagy kifejezőerővel bír a benne rejlő kép révén, franciára fordítva már nem értelmezhető szólásként, és nem több, mint egy furcsa, idegen kifejezés, melynek jelentését olyan köznyelvi szerkezetek hordozzák, mint az „un coin perdu” (‘egy elveszett zúg’) vagy az „une ville ignorée” (‘egy ismeretlen város’). Amikor Gara és Largeaud a kép megtartása mellett döntenek, meghatározzák a könyv sorsát. Audiat lelkendezik a megoldásért, olyan trouvaille-t lát benne, mely a nép bölcsességéből fakad.¹⁶ A La Semaine à Paris kritikusa viszont értelmetlennek nevezi a fordítók döntését, és érdektelennek tartja a művet;¹⁷ a La

12 M. POGÁNY Béla, *Móricz Zsigmond, a regényíró. Bevezető tanulmány «Az Isten háta mögött» Rieder-nél rövidesen megjelenő francia fordításához*, Nyugat, 1927/11, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00420/13119.htm> (2013. május 6.).

13 Az írás „az egész faj tragédiájának” lenyomataként olvassa a Móricz-műveket, melyekben a „kultúrember”, a „kultúrigazság” győzedelmeskedik a „durva paraszt” felett, hiszen „csak a kultúra mentheti meg a fajt”.

14 *Le silence de Zigmund [!] Moricz*, L'Européen, 1930. január 22., 6. Érdemes itt figyelembe venni azt is, hogy az Ignotus Nyugattól való kiválásának és az e körül zajló vitáknak az idejére esik a cikk megjelenése.

15 Pierre AUDIAT, *Derrière le dos de Dieu de Zsigmond [!] Moricz*, L'Européen, 1930. június 25., 4.

16 Uo.

17 Az I. monogrammal szignált rövid írás cím nélkül jelent meg a könyvismertetések között a La Semaine à Paris 1930. nyári számában a 19. oldalon.

Quinzaine critique-ben Georges Roger is kétségbe vonja a címválasztást, mondván hogy „szimbolikáját alig-alig világítja meg a mű”. Semmi sem igazán érdemel figyelmet szerinte a regényből, amelynek a stílusa a fordításon keresztül „kétségbeesítően lapos”-nak tűnik számára.¹⁸

Lehetetlen eldönteni, milyen mértékben befolyásolta Móricz francia fogadtatását Garáék kétségbe vonható döntése a címválasztást illetően, és milyen mértékben a francia olvasók és az irodalom érdektelensége a magyar irodalom iránt, vagy a fordítás megjelenésének kontextusa. Annyi bizonyos, hogy a kiadó még a megjelenését követő nyolcadik évben is szerepeltette a Móricz-regényt az Europe folyóirat olvasóinak kedvezményes áron ajánlott könyvek listájában.

A Nyugatban Gyergyai Albert is írt Garáék fordításáról *Móricz Zsigmond franciául* címmel, és bár összességében dicséri a munkájukat („egynémely részletében becsválygón versenyez az eredetivel”), de „könyvszerűbbnek” és „merevebbnek” érzi, „hogysém éreztetni tudná Móricz nyelvi erejét és varázslatát”.¹⁹ A kritika létrejöttének okára az a levél világít rá, melyet Gyergyai 1930. június 12-én írt Babits Mihálynak:

„A mult héten itt járt a Coopération Intellectuelle megbízásából Dominique Braga, egy braziliai vérű, francia nyelvű író, az Europe folyóirat és a Rieder-ház egyik irodalmi vezetője s megkért, hogy vigyem el Móriczhoz, akinek ők adták ki a regényét mostanában; ebből az alkalmából megigértém Móriczknak, hogy írok a könyv fordításáról egy kis figyelőt, amit főképp azért teszek, mert a fordító, Gara László, igen jóra való kisfiú, aki bizonynal még Neked is tehet ottkinn [!] szolgálatot.”²⁰

99

Gara és Babits egyébként már valószínűleg korábbról kapcsolatban lehettek. A Babits-hagyatékban fennmaradt egy datálatlan levél, melyben Gara megköszöni Babitsnak a *Mythologia* című novellát. Nem kizárt, hogy a levél 1926-ból vagy 1927-ből való, és Babits az *Anthologie des conteurs hongrois* számára küldte az írást Garának. Babits és Gara 1930–1931-es levélváltása fontos adalékkal szolgál a magyar irodalom francia recepciójához. Gara 1931. július 17-én arról értesíti Babitsot, hogy „csaknem teljesen elkészült” *A gólyakalifa* fordításával.

„Két kiadóval (Rieder és a Les Editions du Cavalier) voltak már a jogra vonatkozólag egészen komoly tárgyalásaim – írja a levélben. – Nem siettem tulságosan mindenáron lekötni a könyvet, részint mert erre nem volt szükség, részint mivel bizonyos garanciákat szeretnék elérni a publicitást illetőleg, amely sajnos itt ma nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a könyvet észrevegyék! Remélem, hogy ezt a kérdést is sikerül majd közmegelegedésre elintézniem.”²¹

18 Georges ROGER, *Derrière le dos de Dieu de Szigmond [!] Moricz*, La Quinzaine critique, 25 juillet 1930, 459.

19 GYERGYAI Albert, *Móricz Zsigmond franciául. Derrière le dos de Dieu. Gara László és Marcel Largeaud fordításában – Rieder kiadása*, Nyugat, 1930/14, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00494/15364.htm> (2013. május 6.).

20 Gyergyai Albert levele Babits Mihálynak, Budapest, 1930. június 12., OSZK Kézirattára, Fond III/527/14. (A kéziratból idézett részleteket az eredeti forrás szerint, betűhűen közöljük.)

21 Gara László Babits Mihálynak, 1931 július 17., OSZK Kézirattár, Fond III/490/2.

Nem sikerült. Sem *A gólyakalifa*, sem más Babits-regény nem jelent meg a levélírás dátumát követően, a második világháború előtt. A pontos okot nehéz felderíteni – talán Gara még feltáratlan hagyatéka²² majd megválaszolhatóvá teszi a kérdést. Egyelőre csak sejtésünk lehet. A *Timár Virgil fia* 1930 elején jelent meg a Stocknál, és a kiadó a regényt egy szalaggal átfogva hozta ki, mely a „legjobb mai magyar író szép és érzéki regényeként” ajánlja a könyvet az olvasó figyelmébe. Ezzel szemben Aurélien Sauvageot, a könyv fordítója az előszóban arról elmélkedik, hogy „a *Timár Virgil fia* kétségtelenül nem a legjellemzőbb, legjelentősebb műve a szerzőnek. [...] Több szempontból kétségtelenül jobb lett volna a *Halálfi* vagy a *Kártyavár* fordítását kiadni.” Bocsánatot kér az olvasótól, hogy nem így tett, de bevallja, hogy akár az egyik, akár a másik „Babits főmű” fordítása számára túl nehéz feladat lett volna.²³ Nem meglepő, ha a *Timár Virgil fia* sem keltett különösebb feltűnést a francia irodalom színterén.

Gara László idézett leveléből, illetve a *Magyar irodalom Franciaországban* című írásból is kitetszik, hogy szerzőjük nagyon jól látta már a húszas években is: a mű lefordítása önmagában aligha jelent garanciát arra, hogy a művet észrevegyék. Egy piaci alapon szerveződő könyvkiadásban az az attitűd, melyet Sauvageot képviselt a Babits-mű kapcsán, helyrehozhatatlan károkat okozhat. Nem kizárt, hogy ennek esett áldozatul Gara *Gólyakalifa*-fordítása is.

Gyergyai Gara és Largeaud Móríc fordításról írt kritikájában éleslátón foglalja össze az idegen irodalmak fordításának teljes kiszámíthatatlanságát:

100

„akár a mi fordítási irodalmunk, a külföldé is az úgynevezett »piaci kereslet« függvénye s még szerencse, ha nem téves becslés vagy személyes kapcsolatok eredménye. Aki tudja, hogy idegen írók közül kiket választ és kiket mellőz a mi kiadóink ítéllete, bizonyonnyal azon a listán sem csodálkozik, amelyen a francia könyvpiacnak magyar újdonságai szerepelnek és amelynek tarkaságát legfeljebb egyenletlensége múlja felül. Van itt minden: oly könyv, amelynek kiadását a szíves barátság hozta létre – más művet a politika segített ehhez a megtiszteltetéshez; van, aminek itthoni sikeréből francia sikert jósolt a kereskedő –, egy másik mű megjelenését nyomós propaganda közvetítette; s végül egy-két oly alkotás is, amely, belső erejében bízva, büszkén és türelemmel várta, hogy »fedezzék«.”²⁴

Gara két világháború közötti tevékenységét is meghatározták e bizonytalansági tényezők, és munkái különösen érzékenyen reagáltak is azokra. Pályája az ötvenes évektől azért vett új fordulatot, mert megtanulta tudatosan, felkészülten megelőzni és kezelni e bizonytalanságokat, és rendíthetetlen tájékozódási pontokat jelölt ki maga számára.

22 A hagyatékot 2013 tavaszán vette át a Petőfi Irodalmi Múzeum megőrzésre és feldolgozásra az Illyés Archivumtól.

23 Aurélien SAUVAGEOT, *Michel Babits* = Michel BABITS, *Le Fils de Virgile Timar*, Paris, Librairie Stock, 1930, 14.

24 GYERGYAI, *Móríc Zsigmond franciául...*, i. m.

Translation and Cultural Politics

The French Reception of Ferenc Molnár, Mihály Babits and Zsigmond Móricz between the two World Wars

Born in 1904, the Hungarian translator László (Ladislav) Gara lived in Paris from 1924 until his death in 1966. Apart from translating important Hungarian works into French, he also persuaded famous French writers, poets to translate Hungarian literature into French. Focusing on Gara's career between the two world wars, the paper investigates how translation and the political and cultural events influenced the French reception of Ferenc Molnár, Mihály Babits and Zsigmond Móricz.

Keywords: Hungarian literature, French literature, study of reception, cultural politics, literary translation, between the two world wars

Józan Ildikó

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék
jozani@ligatura.hu